

Recensie

Jelle Stegeman:

Grote geschiedenis van de Nederlandse taal, 2 delen

Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021. 1282 p.

ISBN 9789462989252 (hb) / e-ISBN 9789048541768

Gerecenseerd door Marijke van der Wal

Jelle Stegemans *Grote geschiedenis van de Nederlandse taal* is de bewerking van zijn Duitstalig handboek over Nederlandse taal en taalcultuur, dat onder de titel *Handbuch Niederländisch* met de respectievelijke ondertitels *Sprache und Sprachkultur von den Anfängen bis 1800* en *Sprache und Sprachkultur von 1800 bis heute* in 2014 en 2016 is gepubliceerd. Wat biedt deze omvangrijke Nederlandse taalgeschiedenis (in het vervolg aangeduid als *GGNT*) de lezer?

Opzet en presentatie

Bij het samenstellen van wat Stegeman in zijn voorwoord een biografie van het Nederlands noemt, heeft hij zich gebaseerd op “onderzoek van specialisten op de meest uiteenlopende gebieden van de neerlandistiek” (5) zoals dat te vinden is in eerdere geschiedenissen van het Nederlands en publicaties over taalhistorisch onderzoek. De opzet van de *GGNT* vertoont overeenkomsten met andere taalgeschiedenissen in de gebruikelijke chronologische presentatie (slechts een enkele auteur zoals Strang [1976] volgt de omgekeerde chronologie) en de aandacht voor de historische context van taal naast de interne taalgeschiedenis. Stegemans verdere aanpak en keuzes worden verantwoord in het inleidende eerste hoofdstuk. Daar blijkt het ontstaan en de ontwikkeling van het Algemeen Nederlands, de standaardtaal dus, het centrale onderwerp van de *GGNT* te zijn. Dat is een conventionele keus, die impliceert dat dialecten, regiolecten en sociolecten alleen aandacht krijgen “als ze van belang zijn voor de beschrijving van de ontwikkelingsgang van het AN” (35). Het zou volgens de auteur niet doenlijk zijn geweest om de historische taalvariatie te verwerken, ondanks de beschikbaarheid van specialistische studies waarnaar wordt verwezen (zie p. 36). Ook historische meertaligheid en taalcontact komen slechts zijdelings ter sprake, vanwege de huidige stand van wetenschap. De keus voor het Algemeen Nederlands roept bij de lezer vragen op voor de periodes waarin zo’n supraregionale taal nog niet lijkt te bestaan. Het zou verhelderend zijn geweest om daarop in te gaan en ook hier het fenomeen geschreven versus de gesproken taal te bespreken.

Hoe presenteert je meer dan tien eeuwen Nederlandse taalgeschiedenis? De taalinterne periodisering van Oudnederlands en Middelnederlands is in hoofdstuk 3 (tot 1150) en 4 (1150-1500) terug te vinden. Het daarop volgende Nieuwnederlands van de eerste drie eeuwen wordt gesplitst in hoofdstuk 5 (1500-1650) en 6 (1650-1795). De 19de eeuw heeft een originele externe periodisering gekregen: de afsplitsing van België vormt een scharnierpunt tussen de hoofdstukken 7 (1795-1830) en 8 (1830-1900). Voor de 20ste en 21ste eeuw is de Tweede Wereldoorlog de voor de hand liggende cesuur in hoofdstuk 9 (1900-1945) en 10 (1945-heden). Binnen de hoofdstukken 3 tot en met 6 is een bepaalde systematiek gevolgd. Elk hoofdstuk begint met informatie over de historische

context, presenteert vervolgens teksten uit de betreffende periode en geeft tenslotte de interne taalgeschiedenis weer met een overzicht van taalkenmerken. De ruime opname van representatieve contemporaine teksten is opmerkelijk in vergelijking met andere Nederlandse taalgeschiedenissen, die zich veelal beperken tot enkele tekstvoorbeelden ter illustratie van specifieke verschijnselen. Het tweede deel van de *GGNT* met de hoofdstukken 7 tot en met 10 is vrijwel geheel gewijd aan de ruim opgevatte externe taalgeschiedenis. Slechts enkele taalinterne vernieuwingen die zich sinds het begin van de 19de eeuw voltrokken, krijgen aandacht in hoofdstuk 10 (1149-1175). De *GGNT* sluit af met hoofdstuk 11, dat onder de titel “Open einde” ingaat op de consolidatie, status en vitaliteit van het Algemeen Nederlands.

Middeleeuwen en nieuwe tijd (deel 1)

De *externe taalgeschiedenis* omvat de historische context zoals de politieke en culturele situatie en het functioneren van taal in verschillende domeinen. In hoofdstuk 3 komen de politieke situatie in de Merovingische en Karolingische tijd en de bronnen en taalfuncties van het Oudnederlands aan bod. In hoofdstuk 4 is er, naast de politieke context en de bronnen en taalfuncties van het Middelnederlands, aandacht voor communicatie in het Middelnederlands. Ook wordt de bovenregionale werkzaamheid van de Middelnederlandse schrijftaal besproken. De politieke situatie, het Nederlands als communicatiemiddel en de bronnen en taalfuncties zijn eveneens vaste elementen in de hoofdstukken 5 en 6. In hoofdstuk 5 met de ondertitel “De ontwikkeling van het Nieuwnederlands tot een bovenregionale cultuurtaal in de vroege tijd (1500-1650)” komen scholing en geletterdheid en verschillende aspecten van taalstandaardisatie aan de orde zoals het functioneren van het Nederlands in de domeinen van wetenschap, kunst, godsdienst en literatuur en de codificatie met spellingregelingen, grammatica’s en woordenboeken. Consolidatie en reglementering, termen in de ondertitel van hoofdstuk 6, zijn begrippen waarmee de late 17de en de 18de eeuw herhaaldelijk zijn getypeerd. Hier zijn taalnormen en de toenemende beregeling van het Nederlands vanzelfsprekende onderwerpen. Niet alleen wetenschap en literatuur, maar ook het domein van de journalistiek wordt nu behandeld. In de afdeling met gekozen contemporaine teksten krijgen journalistieke teksten een plaats naast de categorieën literatuur, brieven, geschiedkundig werk en religieuze teksten. In elk hoofdstuk wordt de *interne taalgeschiedenis* uitvoerig gepresenteerd in de volgorde grafemen en klanken, syntaxis en morfologie en lexicon. De beschrijvingen zijn meestal gebaseerd op overgeleverde primaire teksten (taalgebruik dus), maar in hoofdstuk 5 zijn ze voornamelijk ontleend aan contemporaine spellinggeschriften en grammatica’s. Dat maakt een vergelijking

van taalkenmerken uit het tijdvak 1500-1650 met de gegevens uit andere periodes enigszins problematisch.

Nieuwste tijd (deel 2)

Deel 2 beschrijft de politieke en maatschappelijke situatie van de 19de en 20ste eeuw en biedt in feite een uitgebreide cultuur- en literatuurgeschiedenis met aandacht voor de pers, het theater en publicaties in boekvorm. Bij de behandeling van de functies van het Nederlands is de literatuur dominant, wellicht iets te dominant. Het gaat om de mogelijke invloed van deze media en van eveneens post, telegraaf, telefoon en mobiliteit, later ook film en radio, op de consolidatie en verspreiding van het Algemeen Nederlands.

De eerste door de overheid geïnitieerde taalregelingen kwamen tot stand in de Franse tijd: Siegenbeeks spellingregeling (1804) en Weilands grammatica (1805). De spelling Siegenbeek ging gelden voor de overheid en in het onderwijs. De interessante vraag of deze overheidsbemoeienis ook effect had op andere terreinen zoals bijvoorbeeld het privé-domein of journalistieke geschriften, wordt in de *GGNT* niet gesteld. Toch is daar onderzoek naar gedaan, waarin de invloed van Siegenbeeks spelling overtuigend is aangetoond voor het taalgebruik in kranten, dagboeken en privé-brieven (zie Krogull 2018). Latere spellingregelingen, grammatica's en woordenboeken komen onder de titel "verdere codificatie en inventarisatie van het Nederlands" uitvoerig aan de orde (840-864). Een belangrijk algemeen thema voor de tweede helft van de 19de eeuw is de afstand tussen de schrijftaal en de gesproken taal en het streven naar modernisering van de schrijftaal door pedagogen, grammatici en auteurs als Multatuli en de Tachtigers. Een minder plechtige schrijftaal en een verdere modernisering van de spelling zijn te vinden in eerste helft van de 20ste eeuw. Die periode wordt in hoofdstuk 9 gekarakteriseerd als de doorbraak van het AN, waarbij dichters en schrijvers worden gepresenteerd als vernieuwers van de taal (969-978).

Het tiende, zeer uitvoerige hoofdstuk draagt de titel "Eenheid in verscheidenheid," ongetwijfeld bedoeld als typering van de taalsituatie van 1945 tot heden. Toch is verscheidenheid iets wat de lezer ook opvalt aan de inhoud van dit hoofdstuk. In de lijn met de eerdere hoofdstukken wordt het functioneren van het Nederlands in de verschillende media en domeinen beschreven. Modernisering van de spelling en taalexperimenten in de literatuur krijgen eveneens een plaats. Naast de al genoemde aandacht voor taalinterne vernieuwingen in het Nederlands bevat dit hoofdstuk een uitgebreid gedeelte over de beoefening van de neerlandistiek (1057-1076), alsook een bespreking van het Nederlands in Suriname en de Nederlandse Antillen (1094-1108). Het Nederlands in overzeese gebieden hoort zeker thuis in de *GGNT*. Het is ook verspreid in de hoofdstukken 5, 6, 7 en 9 aan de orde gekomen (406-409; 619-

624; 831-840; 966-969). Hier rijst de vraag of een behandeling in een apart hoofdstuk niet overzichtelijker en inzichtelijker zou zijn geweest.

Samenvattend en concluderend

Anno 2022 denkend over een nieuwe geschiedenis van het Nederlands, heb ik het ideaalbeeld van een inclusieve taalgeschiedenis voor ogen, een taalgeschiedenis met veel aandacht voor de diversiteit van het daadwerkelijk taalgebruik. Dat is niet alleen het literaire taalgebruik en het taalgebruik van de hogere sociale klassen, maar ook het diverse en alledaagse taalgebruik van mannen en vrouwen uit midden- en lagere klassen van de samenleving. Een inclusieve taalgeschiedenis zou ook aandacht moeten hebben voor historische meertaligheid en taalcontact. Om aan deze wensen te voldoen kan gebruik gemaakt worden van historisch-sociolinguïstisch onderzoek dat de laatste decennia is verricht aan de Universiteit Leiden en de Vrije Universiteit Brussel, maar er is ook lopend en nog te verrichten onderzoek nodig om tot een dergelijke taalgeschiedenis te komen. De *GGNT* mag dus niet naar dat ideaalbeeld beoordeeld worden. Het is een conventionele taalgeschiedenis, die na de bovenstaande bespreking nog de vraag oproept naar de relatie tussen de inhoud en het beoogde lezerspubliek.

Het lezerspubliek is in het voorwoord getypeerd als “lezers die specifieke taalhistorische informatie zoeken” en “diegenen die zich een algemeen overzicht willen verschaffen van de ontwikkelingsgang van het Nederlands” (6). Die typering zegt weinig over de achtergrond van lezers. Of het nu beginnende dan wel gevorderde vakgenoten zijn of algemeen geïnteresseerden, ik heb op twee punten twijfels over de geschiktheid van *GGNT*-gedeeltes. Allereerst betreft dit de gedeeltes over de geschiedenis van de neerlandistiek (829-831; 982-986; 1057-1076). De vakgeschiedenis is een apart terrein dat niet direct in een taalgeschiedenis gezocht zal worden en dat daarom buiten de *GGNT* had kunnen blijven. Iets anders is of de beoogde lezers de geboden uiteenzettingen goed kunnen volgen. In het algemeen is dat het geval, zeker waar het de externe taalgeschiedenis betreft. Voor de beschrijving van de interne taalgeschiedenis kan het lastiger zijn en hangt het enigszins af van de voorkennis van lezers. Er is echter één negatieve uitzondering: het nog niet besproken hoofdstuk 2 over de Germaanse genen van het Nederlands. Het gedeelte over prehistorie, Romeinse tijd en het ontstaan van Westgermaanse taalvariëteiten is leesbaar en interessant, maar het vervolg over de doorwerking van het Indogermaans respectievelijk het Germaans in het Nederlands is veel te uitvoerig over gereconstrueerde stadia en klankwetten (80-114). Die informatie is voor niet in de historische grammatica ingevoerde lezers ontoegankelijk. Voor die voorgeschiedenis had beperking tot de oudste overgeleverde Germaanse teksten (het Gotisch) in plaats van de behandeling van gereconstrueerde taalfasen verhelderend kunnen zijn. Een

laatste kanttekening heeft te maken met de functie van de *GGNT* als handboek. Een handboek is ook een wegwijzer voor uitdieping en verdere literatuur. Het is wat lastig om die verdere literatuur voor specifieke onderwerpen te vinden, aangezien gedetailleerde verwijzingen in de hoofdstukken ontbreken. Er zijn aan het slot van de *GGNT* wel enkele pagina's met algemene filologische hulpmiddelen toegevoegd (1209-1216).

Uit het voorafgaande is duidelijk geworden wat de omvangrijke *GGNT* te bieden heeft. Daaraan valt nog toe te voegen dat de keus van de contemporaine teksten bij elke periode herhaaldelijk verrassend is, zeker in het tweede deel. Denk bijvoorbeeld aan krantenberichten over De Leidse buskruitramp en Alexandrine Tinnés speurtocht naar de bronnen van de Nijl. De *GGNT* ziet er in de twee gebonden, mooi uitgevoerde delen beslist aantrekkelijk uit en het blijkt een gedegen overzichtswerk met een rijke inhoud. Het handboek is de prijzenswaardige prestatie van één auteur, die de stand van wetenschap over een breed terrein heeft overzien en weergegeven.

Referenties

- Krogull, Andreas. 2018. *Policy versus practice: Language variation and change in eighteenth- and nineteenth-century Dutch*. Utrecht: LOT.
- Strang, Barbara M.H. 1976. *A history of English*. London: Methuen.

Over de recensent

Marijke van der Wal is professor emeritus of History of Dutch at the Leiden University Centre for Linguistics (LUCL) (Netherlands). Her publications cover the fields of historical linguistics, the historiography of linguistics, and historical sociolinguistics. Among her publications are *Geschiedenis van het Nederlands* (with Cor van Bree) (Het Spectrum, 2002) and *De moedertaal centraal: Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650* (Sdu Uitgevers, 1995). Her sociohistorical linguistic research focuses on ego-documents and language history from below. She directed the *Letters as loot: Towards a non-standard view on the history of Dutch* research programme, which successfully explored the extraordinary source of Dutch 17th and 18th century private letters, kept in the National Archives (Kew, UK). Sociohistorical linguistic highlights are *Letters as loot* (John Benjamins Publishing Company, 2014) and the co-edited *Touching the past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents* (John Benjamins Publishing Company, 2013), both publications with Gijsbert Rutten. As a result of fruitful collaboration with the Leiden Institute for Dutch Language (INT), the *Letters as loot* corpus and an additional collection of

letters were launched, both with search facilities (<https://brievensbuit.ivdnt.org> and <https://brievensbuit2.ivdnt.org>). She is editor, together with Terttu Nevalainen (University of Helsinki), of the *Advances in Historical Sociolinguistics* book series, published by John Benjamins Publishing Company.

